

*Тетяна Іванівна Тарахонич,
старший науковий співробітник
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПРАВОРОЗУМІННЯ

Праворозуміння є однією із найважливіших правових категорій, що характеризує як процес, так і результат цілеспрямованого пізнання та сприйняття права як специфічного соціального явища.

Тривалий період часу в юридичній літературі аналіз сутності права здійснювався фрагментарно, з точки зору юридичного позитивізму та нормативної теорії права. У сучасних наукових дослідженнях такий підхід вже є недостатнім, оскільки породжує необ'єктивність, однобокість та спрощеність отриманих результатів.

Аналіз зазначеної категорії обумовлено насамперед теоретико-гносеологічними чинниками, до яких відносять: відсутність ґрунтовних наукових розробок даної проблеми у вітчизняній теорії права; недостатній науковий аналіз зарубіжного досвіду, чи, навпаки, пряме запозичення та використання зарубіжних наукових пошуків тощо [12, с. 41]. Слід доповнити зазначений перелік і такими чинниками, як: наявність плюралізму думок щодо розуміння сутності права, відсутність єдиного критерію в його розумінні. Як слушно зазначається в юридичній літературі, що сутність права, відображена в його понятті, визначає побудову загальної теорії права (яка є конкретизованим, розгорнутим поняттям права), а через неї впливає на формування доктрини права (тобто вчення про позитивне право) та догми права (загальноприйнятих в юриспруденції положень щодо позитивного права), здійснюючи вплив на правотворчу та правозастосовчу діяльність [12, с. 41]. Зазначене свідчить про актуальність запропонованої теми дослідження.

Метою даної статті є необхідність висвітлення сучасних підходів до аналізу категорії «праворозуміння», його типів.

Незважаючи на дискусійні та суперечливі моменти, деякі аспекти даної проблеми знайшли своє відображення в науковій літературі, а саме: дослідженню категорії «праворозуміння» присвячені фундаментальні праці С. Алексєєва, В. Бабкіна, С. Гусарєва, Д. Керімова, М. Козюбри, М. Марченка, П. Оля, О. Тихомирова, В. Сирих, О. Скакун, В. Селіванова, О. Полякова, П. Рабіновича, Р. Ромашова тощо.

Наукове пізнання категорії праворозуміння вирішує чітко зумовлені пізнавальні завдання, що детермінуються як практичними потребами суспільства, так і вимогами розвитку вітчизняної науки.

Слід підкреслити, що праворозуміння – це категорія концептуального характеру, яка являє собою логічне обґрунтування ідей, концепцій, поглядів з використанням різноманітних методів, засобів, прийомів в процесі пізнання сутності права. Зміст категорії праворозуміння потрібно характеризувати враховуючи науковий доробок вчених попередніх років, що надасть можливість по-новому оцінити дану проблему, зрозуміти її реальну сутність.

У цьому контексті необхідно звернути увагу на теоретичний (змістовий) та методологічний аспект даної проблеми. Теоретичний аспект праворозуміння включає закономірності виникнення, функціонування і зміни наукових ідей, поглядів, концепцій щодо даної категорії; аналіз її понятійно-категоріального апарату; характеристику типів праворозуміння, наукових шкіл; методологічний аспект праворозуміння пов'язаний з аналізом методології дослідження даного правового феномену, формальною структурою методів наукового аналізу, зокрема, використання діалектичного, формально-логічного, системно-структурного та інших методів, прийомів побудови концептуальних засад теорії праворозуміння. Використання методологічного потенціалу в процесі аналізу категорії праворозуміння спрямовує наукові пошуки на здобуття нового істинного знання, надає можливість більш глибоко зрозуміти предмет дослідження.

Праворозуміння є сукупністю об'єктивно зумовлених, науково обґрунтованих та підтверджених практикою ідей, концепцій, поглядів та теорій, які дають уявлення про право, його сутність та призначення.

Як зазначає В. Бабкін, праворозуміння – це наукова категорія, яка відображає результат

процесу пізнання сутності права [1, с. 4]. Слід зауважити, що дану позицію підтримує Т. Радько, підкреслюючи, що в змісті права необхідно розмежовувати соціальні, державно-вольові та власне юридичні моменти. На думку науковця, зазначене розмежування, надає можливість зрозуміти процес втілення соціального змісту права в юридичний. В соціальному змісті права перевага надається економічним та політичним відносинам та інтересам, які створюють юридичний мотив, що в сприятливих умовах перетворюється в право. Власне-юридичний зміст права – це юридично значимі інтереси, дії, вчинки суб'єктів права, що здійснюються як в межах загальних, так і конкретних правовідносин. Таким чином, власне-юридичний зміст права – це здійснюваний через право соціальний зміст, тобто економічні, політичні та інші інтереси, що реалізуються суб'єктами права як правові, юридично значимі. Узагальнюючи, науковець підкреслює, що сутністю права є відображена в ньому державна воля, а змістом – закріплені правом соціальні інтереси [13, с. 243 – 245].

В юридичній літературі тривалий час існувала та продовжує існувати думка щодо виділення двох напрямів у праворозумінні, а саме: нормативістського (юридичний позитивізм) та природно-правового. В цьому контексті право аналізується зі змістовної, а не функціональної, чи інструментальної, точки зору. Право розглядається як елемент (мета, мотив) доцільної діяльності людини, тобто цінність, благо.

Прихильники юридичного позитивізму вбачають у праві систему реально діючих (забезпечених владним примусом) правил поведінки людей або примусовий порядок суспільних відносин. Представники цього підходу вважають, що право не визначається цінностями, а є лише інструментальним засобом для встановлення правопорядку в суспільстві. На відміну від юридичного позитивізму природно-правові концепції більш виважено оцінюють роль цінностей у правовому розвитку. Природно-правова школа розмежує телеологічні та інструментальні цінності, визначаючи право (як систему примусово реалізованих правил поведінки) лише інструментальною цінністю, намагається дати змістовне обґрунтування встановлюваного ним правопорядку, тобто знайти деяке надпозитивне природне право, що виступає щодо позитивного права критерієм його правової (чи не правової) оцінки і виправдання (телеологічні цінності).

З формально-юридичної точки зору природне право знаходить свій вияв через правові ідеї, принципи права. Даний підхід дозволяє співставити цінність права з тим, наскільки повно його норми та інститути відображають своїм змістом права і свободи людини і громадянина та охороняють їх специфічними юридичними засобами. Природно-правовий підхід розмежує право і закон. Представники даного підходу вважають, що право не зводиться в своєму розумінні до закону, оскільки закон є лише однією із форм його виразу. Але не кожний закон є формою виразу права, а лише правовий. На їх думку, право первинно по відношенню до держави, держава повинна відображати в законі право [16, с. 223-224].

На межі зазначених підходів щодо праворозуміння перебуває соціологічний підхід, який ґрунтується на розумінні права як соціально зумовленого явища, тобто фактичних відносин, що обумовлюються правовим регулюванням, відображаються в інтересах, мотивах і меті, у свідомості людей, що згодом відтворюються в діяльності державних органів і громадських формувань, які висувають нові правові рекомендації, а потім і в діяльності законодавчих органів [3, с. 844].

В. Гойман пропонує таку модель праворозуміння відповідно до якої в праві повинні знаходити відображення суще і належне, пов'язане з визнанням правової активності. Даний підхід дає можливість повніше врахувати природно-правове походження права, його генетичний зв'язок із суспільним суб'єктом – людською особистістю. Правовим може визнаватись юридично належне, котре породжене та апробоване суспільною практикою, пов'язане з пріоритетами, цінностями особистості, слугує загальному інтересу, стимулює ініціативність, захищає від сваволі та насильства [5, с. 845].

І. Музика аналізуючи класичний та сучасний підхід до праворозуміння, вважає, що це комплексна категорія, в якій можна виділити декілька аспектів буття права як складного соціального явища, а саме: соціокультурний, функціонально-інструментальний, аксіологічний, ідеологічний, інформаційно-комунікативний, структурно-змістовний та еволюційний [6, с. 109-118].

З точки зору соціокультурного аспекту право розглядається як соціальний і культурний феномен, основними проявами якого є правові відносини, правова культура та правова свідомість; використовуючи функціонально-інструментальний підхід характеризується взаємовплив права та інших соціальних феноменів (політики, економіки, релігії), аналізується право як інструмент вирішення конфліктів, дія права; аксіологічний підхід характеризує право як ціннісну категорію; ідеологічний як вираз певної ідеології, дає можливість говорити про право як міру свободи, як

певні можливості; інформаційно-комунікативний підхід розглядає право як певний потік інформації, що має прямий та зворотний зв'язок, право як лінгвістичний, психологічний та поведінковий феномен, як засіб людської взаємодії; структурно-змістовний підхід надає можливість розкрити ознаки права, його зміст та форми; еволюційний підхід – походження, розвиток та ієрархію права [7, с. 116-117].

В юридичній літературі виокремлюють різноманітні типи праворозуміння. Тип – це модель (зразок) певних явищ (процесів), що містять необхідний набір суттєвих ознак для їх групування [10, с. 13]. Тип праворозуміння – це заснований на особливостях методології пізнання права, філософсько-юридичний підхід обґрунтування поняття права, закономірностей його походження, сутності, форм (джерел) виразу, взаємовідносин з державою [16, с. 223-224]. Запропоновану позицію підтримує В. Лапаєва, підкреслюючи, що тип праворозуміння – це теоретико-методологічний підхід до формування образу права, що здійснюється в межах певної методології аналізу з позицій того чи іншого бачення права [12, с. 41]. Даний підхід до розуміння категорії «тип праворозуміння» у цілому є конструктивним, оскільки дає змогу сформулювати цілісне уявлення про дану категорію. На нашу думку, заслуговує на увагу тлумачення типу праворозуміння, запропоноване П. Олем та підтримане Р. Ромашовим, під яким вчені розуміють узагальнену ідеологізовану модель правового феномену, що відображає загальні суттєві ознаки певної множини конкретних правових уявлень і понять, які, в свою чергу відповідають цій ідеологізованій моделі як зразку [9, с. 125; 15, с. 125].

Р. Ромашов виокремлює два напрями в праворозумінні: традиційне праворозуміння, до якого вчений відносить юридичний позитивізм (нормативізм), юснатуралізм (природне право), соціологічну юриспруденцію та інтегративне праворозуміння, що включає лібертарно-юридичну концепцію, комунікативну, реалістичний позитивізм [15, с. 125].

У сучасній теорії права зазвичай виділяють два протилежні типи праворозуміння, а саме юридичний та легістський (позитивістський).

Представники юридичного типу праворозуміння розглядають право як особливий засіб соціального регулювання, який має власну природу та сутність, не залежить від волі та свавілля державної влади та охоплює ті школи праворозуміння, які розмежовують право та закон (природна, історична, психологічна, соціологічна тощо) [4, с. 45]. У межах юридичного типу праворозуміння розрізняють два підходи: природно-правовий (юснатуралістичний), що визнає природне право, яке протиставляється праву позитивному та лібертарно-юридичний, який визнає відмінність права та закону (позитивного права), однак, під правом розуміє не природне право, а буття та нормативний вираз принципу формальної рівності як сутності та характерного принципу права [11, с. 136-140].

Лібертарно-юридична теорія розмежування та співвідношення (співпадіння та неспівпадіння) права і закону (позитивного права) спрямована як проти легізму (юридичного позитивізму), так і проти отождошення права з мораллю, моральністю та іншими видами не правових соціальних норм.

В. Нерсисянц підкреслює, що відповідно до лібертарно-юридичної теорії, такі принципи права, як: формальна рівність, свобода, справедливість є об'єктивними, сутнісними якостями саме права, а не моралі, моральності, релігії тощо [7, с. 86]. Дану позицію підтримують представники вітчизняної юридичної думки, зазначаючи, що право – це заснована на уявленні про справедливість міра свободи і рівності, що відображає потреби суспільного розвитку, яка у своїй основі склалася в процесі.

Лібертарно-юридична концепція права, запропонована В. Нерсисянцом, не дивлячись на принципову різницю з легізмом (позитивізмом) та юснатуралізмом містить все юридично цінне та значиме, що мало місце в цих підходах, повинна сприяти розумінню різних позицій, пошуку загальних підходів, напрямів та орієнтирів для успішного розв'язання актуальних проблем юридичної науки представниками різних підходів, поглядів та шкіл [14, с. 86].

Легізм ігнорує дані властивості права, відносячи їх до властивостей інших соціальних регуляторів. Легізм тлумачить право як сукупність норм, що виражають примусово-обов'язкові, встановлені офіційною владою правила, ототожнює право і закон, відриває закон як правове явище від його правової сутності, заперечує об'єктивні властивості, характерні для права в цілому. Значну увагу легізм приділяє коментуванню джерел позитивного права, виявленню їх нормативного змісту, питанням систематизації норм права, юридичній техніці, засобам та методам юридичного аналізу. Зазначені факти свідчать про догматико-раціоналістичний підхід до права [2, с. 223].

Легізм у всіх його проявах від старого легізму та етатистського тлумачення права до сучасних аналітичних та нормативістських концепцій юридичного позитивізму відриває закон як правове явище від його правової сутності, заперечує об'єктивні, правові властивості та характеристики закону, трактує його як продукт волі законовстановлюючої влади. Особливості права, під яким позитивісти розуміють закон (позитивне право), зводяться при такому праворозумінні до примусового характеру права. Примусовість права трактується не як наслідок об'єктивних властивостей чи вимог права, а як висхідний правоутворюючий та правовизначаючий фактор, як силове (примусове) першоджерело права [8, с. 15].

Наслідком абсолютизації такого праворозуміння стає недооцінка соціокультурної природи як юридичних відносин, так і суб'єктів права, а також цінностей, потреб та інтересів, з приводу яких виникають і розвиваються ці відносини. Таке розуміння права принижує значення правової активності, не відбиває динаміки реалізації юридичних норм відповідно до ефективності їх дії [1, с. 4].

Не ставлячи перед собою завдання аналізувати весь спектр думок і підходів, зазначимо лише, що категорія праворозуміння є складною та багатогранною, її можна розглядати як явище соціальної дійсності, як правовий феномен, як теоретико-методологічний підхід до розуміння сутності права. Дана категорія формується в соціальному середовищі та є продуктом наукового пошуку. Відповідно пізнати її сутність як певне ціле, можливо лише на підставі окремого. Проте, засадою пізнання певного явища, а в даному випадку категорії «праворозуміння», є неусвідомлене, інтуїтивне знання про цей предмет. Процес пізнання категорії «праворозуміння» відбувається як процес усвідомлення, кристалізації сутності права. Важливим аспектом у формуванні розуміння сутності права мають традиції як певної держави, так і науково-теоретичні традиції, які встановлюють межі правового усвідомлення предмету аналізу. Вивчаючи сутність права, суб'єкт дослідження знаходиться в межах цих традицій і використовує вже існуючі знання про предмет дослідження.

Узагальнивши зазначене, слід підкреслити, що проблема праворозуміння надзвичайно важлива як на доктринальному рівні, так і для юридичної практики. Від вирішення даного питання залежить повнота та всебічність наукового аналізу в оцінці сутності права, його природи, джерел, механізмів та закономірностей його дії в соціальному просторі.

Список літератури:

1. *Бабкін В. Д.* Право і закон: співвідношення понять / В. Д. Бабкін // Матеріали XIII історико-правової конференції «Право в системі соціальних норм: історико-юридичні аспекти (м. Чернівці, 20–22 травня 2005 р.)». – Чернівці «Рута», 2005. – 420 с.
2. *Бабкін В. Д.* Юридична енциклопедія: системний розвиток права України / В. Д. Бабкін, В. П. Горбатенко // Правова держава. – Вип. 10. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 1999. – С. 218–228.
3. *Бигич О. Л.* Праворозуміння (соціологічний підхід) / О. Л. Бигич // Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / [відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко]. – Т. 1. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 844.
4. *Бобровник С. В.* Проблеми теорії держави і права: [курс лекцій] / С. В. Бобровник. – К.: Вид-во Київського університету права, 2005. – 122 с.
5. *Гойман В.* Праворозуміння (точка зору) / В. Гойман // Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / [відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко]. – Т. 1. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 845.
6. *Музика І. В.* Праворозуміння: основні сучасні типи та підходи / І. В. Музика // Правова держава. – Вип. 18. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2007. – С. 109–118.
7. *Нерсесянц В. С.* Общая теория права и государства: [учебник для юридических вузов и факультетов] / В. С. Нерсесянц. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФА•М, 1999. – 552 с.
8. *Общая теория государства и права.* Академический курс в трех томах / [отв. ред. М. Н. Марченко]. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2007. – Т. 2: Право. – 816 с.
9. *Оль П. А.* Правопонимание: от плюрализма к двуединству: [монография] / П. А. Оль. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. – 243 с.
10. *Порівняльне правознавство у системі юридичних наук: проблеми методології:* [монографія] / Кресін О. В. (керівник авт. кол.), Луць Л. А., Мережко О. О., Лисенко О. М., Савчук С. В., Батанов О. В., Бігун В. С., Слободян Н. М. / За ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – Вип. 3. – 256 с.
11. *Проблемы общей теории права и государства:* [учебник для вузов] / [под общ. ред. В. С. Нерсесянца]. – М.: Изд-во НОРМА-ИНФА•М, 2001. – 813 с.
12. *Проблемы теории государства и права:* [учебник] / [под ред. В. М. Сырых]. – М.: Эксмо, 2008. –

528 с.

13. *Радько Т. Н.* Теория государства и права: [учебник] / Т. Н. Радько. – [2-е изд.]. – М.: Проспект, 2009. – 752 с.

14. *Радько Т. Н.* Позитивизм как научное наследие и перспектива развития права России / Т. Н. Радько, Н. Т. Медведева. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФА•М, 1999. – 552 с.

15. *Ромашов Р. А.* Теория государства и права: [краткий курс] / Р. А. Ромашов. – [2-е изд.]. – СПб.: Питер, 2010. – 304 с.

16. *Червонюк В. И.* Теория государства и права: [учебник] / В. И. Червонюк. – М.: ИНФА-М, 2006. – 704 с.

Тарахонич Т. І. Сучасні підходи до праворозуміння

Автором аналізуються різні підходи до тлумачення категорії «праворозуміння», характеризуються різноманітні типи праворозуміння.

Ключові слова: право, праворозуміння, типи праворозуміння.

Тарахонич Т. И. Современные подходы к правопониманию

Автором рассматриваются различные подходы к пониманию категории «правопонимание», характеризуются различные типы правопонимания.

Ключевые слова: право, правопонимание, типы правопонимания.

Tarahonich T. Modern approaches to the legal understanding

Author has analyzed different approaches to understanding the categories “legal understanding”, it is characterized different types of legal understanding.

Keywords: law, legal understanding, types of legal understanding.